
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.91

ТИМЧЕНКО Г. П.,
доктор юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦИВІЛЬНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню цивільної процесуальної відповідальності. Відзначається недостатня розробленість інституту цивільної процесуальної відповідальності в цивілістичній процесуальній науці. Робиться висновок, що в цивільному судочинстві недостатньо санкцій за невиконання цивільних процесуальних обов'язків.

Обґрунтовується позиція, згідно з якою нова редакція глави ЦПК України про заходи цивільної процесуальної відповідальності повинна містити санкції за невиконання будь-яких цивільних процесуальних обов'язків. В узагальненому вигляді такою санкцією є відмова у виконанні процесуальної дії або неможливість реалізації особою, яка беруть участь у справі, свого права.

Ключові слова: цивільна процесуальна відповідальність, заходи відповідальності та заходи захисту, процесуальний примус, цивільний процесуальний обов'язок, санкція, диспозитивні і змагальні засади.

Тимченко Г. П. К вопросу о гражданской процессуальной ответственности

Статья посвящена гражданской процессуальной ответственности. Отмечается недостаточная разработанность института гражданской процессуальной ответственности в цивилистической процессуальной науке. Делается вывод, что гражданское судопроизводство ощущает недостаток санкций за неисполнение гражданских процессуальных обязанностей.

В работе обосновывается позиция, согласно которой новая редакция главы ГПК Украины о мерах гражданской процессуальной ответственности должна содержать санкции за неисполнение каких-либо гражданских процессуальных обязанностей. В обобщенном виде такой санкцией является отказ в исполнении процессуального действия или невозможность реализации лицом, участвующим в деле своего права.

Ключевые слова: гражданская процессуальная ответственность, меры ответственности и меры защиты, процессуальное принуждение, гражданская процессуальная обязанность, санкция, диспозитивные и состязательные начала.

Тимченко Г. П. As to the question on civil judicial responsibility

The article is dedicated to civil judicial responsibility. The author marks insufficient development of the institute of civil judicial responsibility in the civilistic judicial science. A conclusion is made, that the civil rule-making lacks approvals for the nonperformance of social judicial duties.

It is proved in the research that a new edition of a chapter of the Civil-judicial code of Ukraine about the measures of civil judicial responsibility must contain approvals for the non-performance of some social judicial duties. In general such approval is a refuse in execution of a judicial action or impossibility to realize his/her right by a person participating in the case.

Key words: *civil judicial responsibility, measures of responsibility and measure of defense, judicial compulsion, civic judicial duty, approval, non-mandatory and contention grounds.*

Питання цивільної процесуальної відповідальності – вразливе місце сучасного Цивільного процесуального кодексу, в цьому сенсі він недостатньо розроблений законодавцем, навіть враховуючи наявність окремої глави про заходи процесуального примусу. Можна припустити, що однією з причин такого становища є недостатня розробленість цього інституту в самій цивілістичній процесуальній науці. Як результат – ЦПК України, хоча і є доволі новим процесуальним кодексом, проте в ньому бракує санкцій. Для цивільного судочинства – це найактуальніша проблема.

Як справедливо зазначав С. А. Шишкін, змагальний процес неможливий без передбачення мір відповідальності за порушення умов змагання. Процесуальна відповідальність – це гарантія нормального ходу змагального процесу¹.

Проблема відповідальності традиційно розглядається в рамках матеріального права. Як правило, виділяють такі види відповідальності: кримінальна, цивільна, адміністративна і дисциплінарна, що дало підставу деяким ученим заявити, що процесуальній відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності не існує, оскільки процесуальні міри примусу – це або запобіжні заходи, або міри адміністративної відповідальності².

Насправді, це не зовсім так. Н. О. Чечіна, однією з перших у науці цивільного процесуального права обґрунтувала, що цивільна процесуальна відповідальність має свої особливості, до яких вона зарахувала: а) фактичну підставу – реально вчинене правопорушення, тобто поведінку, заборонену законом; б) юридичну підставу – норми цивільного процесуального права, які передбачають обов'язок і міру відповідальності за його порушення; в) виступ суб'єктами відповідальності осіб, які виконують певні цивільні процесуальні функції і наділені цивільними процесуальними правами і процесуальними обов'язками; г) форму вираження цивільної процесуальної відповідальності – цивільні процесуальні правовідносини³.

Роботи Н. О. Чечіної, по суті, поклали початок теоретичній розробці цілісної концепції процесуальної відповідальності. Спираючись результати наукового доробку Н. О. Чечіної, вчені-процесуалісти продовжили дослідження інституту процесуальної відповідальності. Зокрема, М. К. Юков запропонував оригінальну структуру цього процесуального інституту, побудовану на комплексі нормативних приписів стосовно: 1) поняття відповідальності у процесуальному праві; 2) відповідальності суду за порушення процесуального законодавства; 3) процесуальної відповідальності осіб, які беруть участь у справі; 4) процесуальної відповідальності осіб, які сприяють правосуддю; 5) відповідальності інших осіб за порушення процесуального законодавства⁴.

На жаль, надалі згадані дослідження і пропозиції не набули належного розвитку. Проте можна провести таку паралель. Чим більше розвинені диспозитивність і змагальність, тим гостріше постає питання про застосування заходів процесуальної відповідальності, котра впливає на процесуальний статус осіб, на інтереси сторін у процесі. І навпаки, чим «менше» в процесі диспозитивності і змагальності, тим більше значення мають публічні (адміністративні) примусові заходи⁵.

Як зауважують дослідники, підвищувати цивільну процесуальну відповідальність, точніше визначити її принципи та міри в наш час заважає роздробленість самої процесуальної відповідальності, відсутність у юридичній науці єдиного інституту процесуальної відповідальності. Тому цікавою є думка про доцільність внесення в ЦПК глави або розділу про процесуальну відповідальність⁶.

Безперечним є те, що цивільна процесуальна відповідальність завжди виражається через норми цивільного процесуального права (у вигляді її мір). У правовій доктрині виділяють заходи відповідальності і заходи захисту. Про необхідність такого виділення вперше стали говорити цивілісти понад 30 років тому. Але і до останнього часу чіткого визначення цим заходам не дано і не виділені їх відмінності, що багато в чому пов'язане зі складністю практичного застосування⁷.

Щоправда, використання категорії «міра» щодо цивільної процесуальної відповідальності не видається доцільним, тому що міра властива тільки для позначення обсягу покарання, а як виміряти, приміром, обсяг такого заходу, як попередження або видалення із зали суду? Мабуть, тому сучасний законодавець закріплює цивільну процесуальну відповідальність через заходи процесуального примусу.

Відповідно до ст. 90 ЦПК заходами процесуального примусу є встановлені цим Кодексом процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. Заходи процесуального примусу застосовуються судом негайно після вчинення порушення шляхом постановлення ухвали.

ЦПК у ст. 91 передбачає види заходів процесуального примусу, згідно з нею такими є: попередження; видалення із зали судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; привід.

Чи є такі дії заходами процесуальної відповідальності? Приміром, відповідно до ст. 92 ЦПК до учасників процесу та інших осіб, присутніх на судовому засіданні, за порушення порядку під час цього засідання або за невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження. Зарахування даної дії до заходів цивільної процесуальної відповідальності є дуже спірним. М. Й. Штефан уже відмічав деяку умовність приєднання попередження до заходів відповідальності. Він зауважив, що попередження виступає тільки як загроза застосування таких заходів, як видалення із зали судового засідання і накладення штрафу. Попередження є проміжним заходом, а точніше – запобіжним¹⁰.

Таку ж правову сутність, фактично адміністративну, мають і два інші перелічені в ЦПК України заходи цивільної процесуальної відповідальності. Видалення із зали судового засідання є запобіжним заходом, оскільки порушувати порядок у залі судового засідання видалена особа вже не зможе. Привід свідка – це превентивний захід, тому що отримані від нього показання можуть відіграти важливу роль у правильному оцінюванні судом правового спору.

ЦПК у ст. 93 передбачає, що у разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, які витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом. Хіба це є заходом цивільної процесуальної відповідальності?

Майже століття тому відомий учений-процесуаліст С. В. Васьковський, переконливо доводив, що, звичайно ж, бездіяльність сторони може завдати їй шкоди і може навіть стати причиною програшу справи. Але із того, що їй було б корисно і вигідно виконати якусь процесуальну дію, зовсім не впливає юридичний обов'язок виконати її. Процесуальні дії являють собою тільки засоби, котрими сторони можуть користуватися з метою захисту своїх прав у процесі і котрі необхідні для досягнення цієї мети так само, як необхідно, наприклад, хліборобу посіяти зерно, щоб виростити врожай. Але не можна назвати цю необхідність обов'язком і сказати, що хлібороб юридично зобов'язаний проводити сівбу. До цього його спонукає тільки власний інтерес, але не стануть примушувати органи державної влади⁹.

Як бачимо, особливого значення глава ЦПК України про заходи цивільного процесуального примусу (відповідальності) не мають. Багато які відомі заходи процесуальної відповідальності залишилися поза цією главою Кодексу. Йдеться про те, що в разі підготовки нової редакції в такій главі мають містити санкції за невиконання будь-яких цивільних процесуальних обов'язків. В узагальненому вигляді такою санкцією може бути відмова у виконанні процесуальної дії або неможливість реалізації особою свого цивільного процесуального права.

У зв'язку з цим напрошується висновок, що необхідно або підготувати нову редакцію глави про відповідальність в цивільному судочинстві, або виключити їх як окремі зі структури ЦПК України та розподілити існуючі в ній норми відповідно до ходу (стадій) судового процесу. Цікаво відмітити, що в цивілістичній процесуальній науці ставиться проблема достатності підстав для об'єднання заходів відповідальності, передбачених у ЦПК, у новий самостійний вид юридичної відповідальності – «цивільну процесуальну відповідальність». На думку дослідників, заслуговує уваги і є правомірним виділення категорії «відповідальність у цивільному судочинстві». Заходи юридичної відповідальності, які реалізуються в цивільному судочинстві, мають різну галузеву належність і входять до складу тих галузей права, котрі так чи інакше обслуговують цивільний процес¹⁰.

Ситуація, яка склалася з регламентацією цивільної процесуальної відповідальності, є характерною для цивільної процесуального законодавства не

тільки України. Не випадково в юридичній доктрині дедалі частіше можна побачити висловлювання про те, що ускладнення діяльності, спрямованої на здійснення правосуддя (у тому числі у зв'язку з розвитком матеріального права), зміна співвідношення повноважень суду і сторін у процесі ставлять перед наукою і практикою завдання – вдосконалити систему юридичної відповідальності в процесуальній сфері¹¹.

Одним із можливих варіантів розв'язання проблем законодавства уявляється вивчення зарубіжного досвіду в юрисдикційній сфері і на цій основі імплементації відповідних правил. Насамперед слід звернутися до досвіду таких розвинених (у сенсі розробки процесуальних питань) країн, як США і Велика Британія.

За зауваженням М. Л. Гальперіна, у США доволі широко застосовуються такі примусові заходи за недобросовісну і неправомірну поведінку, як накладення на правопорушника судових витрат іншої сторони, штраф на користь держави, попередження (причому всі ці заходи можуть вживатися разом або самотійно). У Великій Британії законодавець пішов шляхом обмеження можливості порушника реалізовувати свої процесуальні права в майбутньому, а саме – передбачив можливість винесення судом забороняючої ухвали, котра спрямована на припинення дій сторони, яка зловживає¹² своїм процесуальним правом на подання клопотань. Ця ухвала виноситься в тому випадку, коли особа заявляє безпідставні клопотання про винесення різних судових ухвал¹³.

Цікаві підходи демонструє зарубіжне законодавство. Можна погодитися з позицією М. Л. Гальперіна, котрого ми вже процитували, що, незважаючи на відмінність у підходах згаданих країн до проблеми процесуальної відповідальності, їх споріднює одне – бажання досягти мети процесуального примусу: забезпечення ефективного правосуддя, запобігання порушенням у майбутньому¹⁴.

Яким шляхом піде вітчизняний законодавець: чи залишить регулювання на нинішньому рівні, чи спробує вдосконалити главу або норми про цивільну процесуальну відповідальність (примус), покаже час. Проте очевидно, що навряд чи цивільне судочинство може обійтися без ефективних заходів відповідальності, спрямованих або на забезпечення інтересів держави в широкому сенсі, або на забезпечення інтересів конкретних учасників процесу.

1. *Шишкин С. А.* Состязательность в гражданском и арбитражном судопроизводстве. Москва : Городец, 1997. С. 36; 2. *Самоценко И. С., Фаукушин М. Х.* Ответственность по советскому законодательству. Москва : Юрид. лит., 1971. С. 187; 3. *Чечина Н. А.* Избранные труды по гражданскому процессу. Санкт-Петербург : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. С. 610-612; 4. *Юков М. К.* Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Свердловск, 1982. С. 15. Також увагу розглядуваній проблематиці приділяли М. Й. Штефан, І. М. Зайцев, В. В. Бутнев та ряд інших відомих процесуалістів; 5. *Гальперин М. Л.* Эффективность принуждения в современном гражданском процессе: опыт английского и американского правосудия // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. № 5. 2006. Санкт-Петербург : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2007. С. 84; 6. *Новиков А. Г.* Гражданская процессуальная ответственность: дис. ...

канд. юрид. наук. Саратов, 2002. С. 44; 7. *Кожевников С. Н.* Меры защиты в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1968. С. 3; *Красавчиков О. А.* Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. Свердловск, 1973. С. 5-16; *Стоякин Г. Я.* Меры защиты в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1973. С. 3; 8. *Штефан М. И.* Гражданская процессуальная ответственность // Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций. Київ, 1988. С. 197-198; 9. Цит. за: *Нохрин Д. Г.* К вопросу о гражданской процессуальной ответственности // Тенденции развития гражданского процессуального права России : сб. науч. ст. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2008. С. 584; 10. *Нохрин Д. Г.* К вопросу о гражданской процессуальной ответственности // Тенденции развития гражданского процессуального права России. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 585; 11. *Гальперин М. Л.* К вопросу о гражданском процессуальном нарушении // Законодательство. – № 5. – 2008. С. 75; 12. У вітчизняній правовій науці вже з'явилися пропозиції відносно виходу із ситуації зі зловживанням цивільними процесуальними правами. Зокрема, Д. Д. Луспенник вважає, що цивільне процесуальне законодавство гостро потребує чіткої регламентації поняття «зловживання правом», складу таких зловживань, заходів відповідальності за недобросовісність, умов їх застосування. Див.: *Луспенник Д. Д.* Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків : Харків юридичний, 2006. С. 346. На наш погляд, точна законодавча регламентація поняття «зловживання правом» навряд чи є такою необхідною. Це пов'язано з тим, що природа зловживань настільки широка і об'ємна, що не уявляється можливим їх точне встановлення за наперед закріпленими критеріями. Більше того, навряд чи можна обійтися і без широкого суддівського розсуду в цьому питанні. Більш важливим є розроблення конкретних заходів, котрі може застосувати суд з метою боротьби з такими зловживаннями. 13. *Гальперин М. Л.* Эффективность принуждения в современном гражданском процессе: опыт английского и американского правосудия // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. – 2006. – № 5. Санкт-Петербург : Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2007. С. 76-82; 14. Там само. С. 82.

Tymchenko G. P. As to the question on civil judicial responsibility

The article is dedicated to civil judicial responsibility and its establishment in the civil judicial legislation of Ukraine. The actuality of this range of problems is related to ever rising development of the non-mandatory and contentious grounds in the civil rule-making, envisaging a wide circle of judicial possibilities.

The author marks insufficient development of the institute of civil judicial responsibility in the civilistic judicial science. A conclusion is made, that the civil rule-making lacks approvals for the nonperformance of social judicial duties.

It is underlined in the research that the selection of civil judicial responsibility as an independent one is grounded on the presence of its specific qualities, among that there can be related as follows: actual and legal founding, subjects of responsibility and the form of its expression.

The researcher proceeds from a conceptual position, that civil judicial responsibility finds the expression by means of the norms of civil judicial law as measures of defense and measures of responsibility. Thus, the use of the category "measure" as it applies to civil judicial responsibility is not optimal, as a measure is peculiar only to denotation of the scope of punishment.

In the article a chapter of Civil-judicial code of Ukraine about the measures of judicial compulsion is analyzed. The author estimates taking of warning critically, moving away from

the hall of the judicial meeting and drive of witness to the number of measures of civil judicial responsibility, supposing that these actions have administrative-legal nature. It is argued, that temporal withdrawal of written and material proofs that are obtained on demand by the court is not the measure of judicial compulsion.

It is proved in the research that a new edition of a chapter of the Civil-judicial code of Ukraine about the measures of civil judicial responsibility must contain approvals for the non-performance of some social judicial duties. In general such approval is a refuse in execution of a judicial action or impossibility to realize his/her right by a person participating in the case.

The author analyses a theory and practice of civil rule-making in the USA and Great Britain in part of normative regulation of measures of judicial responsibility. Achievement of aims of judicial responsibility, namely: providing of effective justice and prevention of violations in the future – is a basis of modernization of home civil judicial legislation.

Key words: *civil judicial responsibility, measures of responsibility and measure of defense, judicial compulsion, civic judicial duty, approval, non-mandatory and contention grounds.*

УДК 349.3

М. М. ШУМИЛО,
доктор юридичних наук

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ*

Стаття присвячена актуальній темі правових наслідків у сфері соціального забезпечення. Наголошується на важливості та позитивному впливі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на подальший розвиток системи прав людини в Європі. Обґрунтовується позиція, що рішення Європейського суду з прав людини повинні мати преюдициарний характер. Розглядається дискусія щодо відповідальності суддів, які допустили порушення прав людини, що було підтверджено Європейським судом.

Ключові слова: *соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні права, Європейський суд з прав людини, відповідальність суддів.*

Шумило М.М. Решение Европейского Союза по правам человека в сфере социальной защиты и их последствия

Статья посвящена актуальной теме правовых последствий в сфере социального обеспечения. Указывается на важности и позитивном влиянии Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод на дальнейшее развитие системы прав человека в Европе. Обосновывается мысль, что решение Европейского суда по правам человека должны иметь преюдициарный характер. Рассматривается дискусия об ответственности судей, допустивших нарушения прав человека, что было подтверждено Европейским судом.

* Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом «Правове регулювання пенсійного забезпечення в Україні та Республіці Білорусь: становлення, сучасний стан, перспективи розвитку і взаємодії» № 22742.